

njemu priznaje da je Louis Massignon kao francuski katolik ispravno razumio i predstavio sufijski islam te spominje kako su se Massignon i Charles de Foucauld međusobno podržavali u življenju među muslimanima bez predrasuda. Sv. Karlo de Foucauld nama katoličkim kršćanima u BiH može stupnjevito postajati inspiracija za bratske odnose sa sugrađanima muslimanima s kojima želimo doprinositi općem dobru svih nas građana ove zemlje. Zato preporučujem ovu knjigu pastoralnim djelatnicima, studentima teologije i vjeroučiteljima. Zato od srca preporučujem ovu knjigu za čitanje i prikazanog sveca za nasljeđivanje u našim prilikama.

Mato Zovkić

Drago Župarić, *Epistolografija u rimskoj književnosti*. Sarajevo - Zagreb: KBF - Glas Koncila, 2022., 169 str.

Knjiga *Epistolografija u rimskoj književnosti* izv. prof. dr. sc. Drage Župarića (169 stranica) bavi se temom pisanja pisama i istaknutim predstavnicima epistolografije u cjelokupnoj antičkoj rimskoj književnosti.

Pismo je jedan od najstarijih oblika komunikacije koji poprima obilježja stvarne književne vrste kada je napisano s namjerom objavljivanja, i stoga s posebnom pažnjom, uključujući i onu formalnu, o različitim temama upućeno određenom primatelju. Već je Ciceron napomenuo kako je epistolografija nastala iz potrebe informiranja odsutnih (usp.: Marko Tulije CICERON, *Ad fam.* II,14,1: *ut certiores faceremus absentis*). No, ubrzo je i pismo kao takvo postalo klasificirano kao književna vrsta.

Autor u svojoj knjizi na kronološki način prikazuje začetke i razvoj epistolografije u rimskoj književnosti koja se kasnije nastavlja na onu starokršćansku. Tako kroz *Uvod* (str. 9-10) te poglavlja: *Epistolografija* (str. 11-15), *Epistolografija u rimskoj književnosti* (str. 17-31), *Ciceron, Marko Tulije* (33-47), *Književna epistolografija* (str. 49-63), *Epistolarij carskog doba* (str. 65-95) te *Kršćanska epistolografija* (str. 97-162) govori o tom razvoju epistolografije kao

književne vrste unutar rimske (i starokršćanske) književnosti.

U *Uvodu* autor predstavlja svoje djelo kao svojevrsno putovanje s nekolicinom reprezentativnih autora antičkog vremena od samih začetaka do afirmacije epistolografije kao književne vrste sa značenjem vještine sastavljanja pisama ili pjesničkih poslanica; zatim kao umijeće čitanja i pisanja te poznavanja onoga što je u vezi s pisanjem, kulturom i znanošću. Tako se pismo kao književna vrsta počelo njegovati prvenstveno u drevnim grčkim retoričkim i filozofskim školama kada se raspravljalo o načinima pisanja pisama. Iz toga su kasnije nastajali razni priručnici i vodiči za pisanje odgovarajućih pisama po raznim modelima, što je ispočetka služilo kao jedino sredstvo komuniciranja.

Prvo poglavlje, koje govori općenito o epistolografiji i koje nosi taj naslov (*Epistolografija*, op. a.), uvodi nas u problematiku epistolografije kao takve objašnjavajući etimologiju samog pojma te njezino shvaćanje kao vještine pisanja pisama iznoseći temeljna načela same epistolografije.

Nakon toga slijedi veliko poglavlje o *Epistolografiji u rimskoj književnosti* u kojem se autor bavi samom naravi pisama kao takva te općenito epistolarnim žanrom pozivajući se na antičke priručnike. U ovom poglavlju autor nabraja najznačajnije predstavnike tog žanra u

rimskoj književnosti navodeći kako su službena i otvorena pisma bila daleko zastupljenija od privatnih pisama te su bila u formi filozofskih, moralnih i književnih rasprava (Ovidije, Horacije, Seneka), dok se privatna i poluprivatna pisma pišu nešto kasnije. Kada je riječ o epistolarnom stilu, autor prikazuje jasno i detaljno strukturu pisma koja ide od uvodne formule, razrađivanja teme pisanja (odnosno razloga) do zaključne formule pisma.

U trećem poglavlju autor se bavi stilom pisanja i stilskim figurama te vrijednošću pisama *Marka Tulija Cicerona*. S Ciceronom dolazi do bitnih promjena. Naime, od Cicerona je sačuvana velika količina pisama koja je pisao prijateljima i znancima. Sačuvana je velika korespondencija koja je kasnije poslužila kao primjer pisanja za buduće generacije. Osim toga, njegova nam pisma mogu poslužiti za praćenje i poznavanje povijesnog i političkog stanja ondašnje Rimske Republike koja je bila na izdisaju. Stoga se može zaključiti da su njegova pisma iskren i dragocjen dnevnik osobnih ispovijesti koje omogućuju pratiti evoluciju događaja iz njegova vremena.

U četvrtom poglavlju, koje je naslovljeno *Književna epistolografija*, autor opisuje primjere pisanja Kvinta Horacija Flaka, koji nam daje primjer pisama pjesničkih poslanica u heksametrima, te Publija Ovidija Nazona čiji se stil može

predstaviti kao elegijski distih. Autor, dakle, napominje kako su ta dva autora pisala pjesnička pisma u prozi. Njihovo pisanje predstavlja poveznicu između perioda Rimske Republike i *Epistolarija carskog doba* (o kojem se govori u petom poglavlju), u kojem su pisma već postala književnom vrstom, predviđena za objavljivanje u stilu moralnih esaja. U tom vremenu su se posebno istaknuli: Seneka, Plinije Mlađi, Fronton te Simah. Na svoj prepoznatljiv način, autor nas upoznaje sa sadržajem, strukturom, jezikom i stilom tih autora, kao što je učinio i s prethodnim autorima (Ciceron, Horacije, Ovidije).

Nakon ovog predstavljanja, autor je prešao na šesto poglavlje koje govori o *Kršćanskoj epistolografiji* upoznavajući nas s činjenicom kako je starokršćanska epistolografija – premda obuhvaćajući kršćanske teme – imala različite oblike: rasprave, apologije, traktate, biografije, tumačenja svetopisamskih tekstova te homilije. Autor nadalje naglašava kako je već s početka kršćanskog perioda pismo bilo univerzalni oblik komunikacije u Rimskom Carstvu na svim razinama i kao književni oblik. Tako da su i kršćanski autori, počevši sa sv. Pavlom, preko Tertulijana, Ciprijana, pa sve do Ambrozija, Jeronima, Augustina i Grgura Velikog, dali svoj doprinos u razvoju epistolografije u rimskoj književnosti uzdignuvši svojim djelovanjem rimsku

latinsku književnost na razinu jezika kulture, što će otvoriti put prema srednjem vijeku kada će latinski jezik i rimska latinska književnost dostići svoj vrhunac. U daljnjem izlaganju autor navodi inovacije koje su kršćanski pisci uveli u epistolografiju potkrepljujući to analizom izdvojenih odlomaka pisama.

Rebus sic stantibus, ovo djelo *Epistolografija u rimskoj književnosti* vrlo je vrijedno djelo koje jasno postavlja ciljeve zadane teme jer nam želi prikazati kontinuirani razvoj književne vrste epistolografije – kako starorimske književnosti, tako i starokršćanske sa svojim predstavnicima – ukazujući na bogatstvo koje nam donosi sa sobom studij latinskog jezika. Kroz period Rimske Republike i Rimskog Carstva sve do pojave starokršćanske književnosti latinskog jezika, autor nam je prikazao kako su istaknuti rimski i kršćanski autori zajedno udarili temelje cijeloj zapadnoeuropskoj kršćanskoj civilizaciji.

Ova je knjiga svakako obogaćenje za područje antičke rimske i kršćanske književnosti te posebno za područje proučavanja epistolografije unutar te književnosti.

Josip Knežević